

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

ЦИБУЛЬКО ОЛЬГА СЕРГІЇВНА

УДК 37.091.4(477)''195/202''(043.3)

**ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНІ
У II ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

01 Освіта/Педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора педагогічних наук

КИЇВ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля, Міністерство освіти і науки України (Сєверодонецьк).

Науковий консультант: дійсний член НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор
Шевченко Галина Павлівна
Східноукраїнський національний
університет ім. Володимира Даля,
завідувач кафедри педагогіки

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Помиткін Едуард Олександрович
Інститут педагогічної освіти і освіти
дорослих імені Івана Зязюна НАПН
України, провідний науковий співробітник
відділу психології праці

доктор педагогічних наук, професор
Роганова Марина Вікторівна
Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, завідувач
кафедри теорії та методики дошкільної
освіти

доктор педагогічних наук, доцент
Сіланіч Ірина Леонілівна
ДЗВНУ «Університет менеджменту освіти»
НАПН України, завідувач кафедри
педагогіки адміністрування і соціальної
роботи

Захист дисертації відбудеться «07» квітня 2021 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.06 у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А, Президія НАПН України, конференц-зала (1 поверх).

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля <https://snu.edu.ua> та в науковій бібліотеці СНУ імені Володимира Даля за адресою: 93400, м. Сєверодонецьк, вул. Наукова, 41 (2 поверх).

Автореферат розіслано «06» березня 2021 року.

Учений секретар

Спеціалізованої вченої ради

Н.С. Сідаш

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На початку ХХІ століття відбувається активний процес переоцінки духовно-моральних цінностей, на часі проблема порятунку сучасного світу від духовно-моральної деградації людства і знецінення культури як необхідного взірця розвитку цивілізації. Людство переживає небувалу кризу саме через зупинку свого розвитку, через втрату своїх духовних цінностей, «економічне зубожіння» стало «результатом зубожіння духовного». Загрозою є небезпека позбавити людину її духовної сутності, культури, віри в ідеали. Особливе занепокоєння викликають духовна сфера суспільства та її вплив на духовний світ особистості, що залежить від національно-культурних традицій, внутрішнього світу людини тощо.

У зазначеному контексті особливої значущості набуває освіта, яка є найголовнішою умовою розвитку суспільства, основою його економічного розвитку. Сьогодні освіта України змушена реагувати на цивілізаційні виклики. Але недооціненим залишається виховання як найскладніше, найвище з усіх мистецтв. Потреба сучасного суспільства у висококваліфікованих фахівцях висунула на перше місце виховання особистості нового типу, високоморальної та творчої людини, яка володіє сучасними компетентностями, здатна знайти й реалізувати себе не тільки в майбутній професії, але й у житті загалом. Відтак особлива роль у вищій освіті належить вихованню, яке не може бути явищем другорядним, оскільки здобувач вищої освіти має бути людиною з усвідомленою життєвою позицією, зі сформованим світовідношенням, культурою, духовністю, які формуються безпосередньо у процесі виховання. Від духовності, від вихованості душі, від її наповненості світлом, добром, красою, вищими устремліннями і розвиненою культурою почуттів залежить статус людини у суспільстві.

Сьогодні процес виховання духовності особистості пов'язаний з багатьма чинниками, зокрема з не розгаданою ще до кінця таємничою природою людини, в якій добро межує зі злом, світло з темрявою, любов з ненавистю. Треба навчити особистість жити за законами духовного життя, сердечності, які передбачають прояв кращих людських якостей – шляхетності, щедрості, співчуття, милосердя, любові, загальнолюдськості.

З таких позицій дослідження педагогічних ідей виховання духовності особистості у II половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. дозволить урізноманітнити виховні програми, виконувати визначену суспільством людинотворчу, культуротворчу та духотворчу місію, використовувати освітньо-виховний простір закладу як умову становлення особистості студента відповідно до потреб сучасної цивілізації, відповідно й сприятиме вихованню духовності особистості, стане процесом людинотворчості, культуротворчості, духотворчості Людини. Наукові підходи до виховання

духовності особистості сприятимуть розкриттю потенціалу навчальних дисциплін, елективних курсів, нових дисциплін для аспірантів; утвердженню «в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» (ст. 26 Закону «Про вищу освіту»).

Ці завдання знайшли своє підтвердження в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» (2014), Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції національного виховання студентської молоді, Стратегії національнопатріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр., де пріоритетним у вихованні є духовне вдосконалення особистості, формування її інтелектуального і культурного потенціалу як вищої цінності нації.

Інтеграція України у європейський освітній простір вимагає творчого осмислення здобутків радянської педагогіки, використання її досвіду в реформуванні сучасної національної системи виховання, запровадження апробованих педагогічних ідей, виховних технологій у теорію і практику виховного процесу щодо формування сучасного покоління творчих людей. І для такого різнобічного розвитку людини як особистості важливо, щоб методологія освітнього процесу ґрунтувалася на науковому осмисленні дійсності, не забувалися скарби духовного, морального та культурного надбань українського народу й людства загалом.

Аналіз наукової літератури, державних документів, рішень та постанов, нормативно-правових актів дав змогу визначити, що вирішення складного завдання виховання духовності особистості в умовах духовно-моральної кризи сьогодні потребує врахування здобутків історичного досвіду в педагогіці як основи для більш глибокого розуміння педагогічних ідей сучасності щодо виховання духовності та простеження генези духовного феномену.

Особливий інтерес у контексті нашого дослідження виховання духовності особистості в Україні у II половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. набули ті педагогічні ідеї дослідників, які торкаються питань історії розвитку виховних проблем, виховання учнівської чи студентської особистості, виховання в них певних цінностей, ідеалів в Україні у II половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.: педагогічні умови морального виховання учнів початкових шкіл України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття); виховання учнівської молоді в закладах професійно-технічної освіти України (1958-1991 рр.); теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945-2019 рр.); виховний потенціал української народної казки в етнопедагогічній думці; розвиток науково-педагогічних шкіл в Україні (початок ХХ – початок ХХІ століття); теорія і практика формування ціннісних орієнтацій студентської молоді в освітньому середовищі закладів вищої освіти України (ХХ – початок ХХІ ст.); освітня та експериментально-виховна діяльність Т.Д.

Дем'янюк (1944-2013 рр.); виховання патріотизму школярів засобами музичного краєзнавства (друга половина ХХ – початок ХХІ століття); формування духовного ідеалу старшокласників гуманітарного ліцею засобами української мови і літератури тощо.

У контексті нашого дослідження виховання духовності особистості в Україні у II половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. можна поглиблено вивчити феномен духовності завдяки історичній ретроспективі: антична концепція духовності у вченні Сократа; християнська концепція; концепція доби Відродження; просвітницькі ідеї духовного виховання; духовність козацької доби; педагогіка духовності; постмодерністські парадигми духовності.

Сучасні науковці, досліджуючи феномен духовності та її вплив на педагогічні ідеї виховання духовності особистості, пропонують нові концепції виховання: комплексна концепція художньо-естетичного і духовного виховання особистості (Г. Шевченко), концепція гуманістичного виховання учнів (І. Бех), концепція планетарного виховання (Є. Зеленов), ноосферна концепція (Т. Тюріна), аксіологічна концепція (Ю. Пелех), концепція духовно-морального виховання студента як професіонала та особистості (О. Лучанінова), християнські концепції (Л. Кальницька, Т. Тхоржевська, І. Сіданіч та О. Отіч); кібернетична теорія духовності (М. Чурсін); психологічні особливості педагогіки духовності (Ж. Юзвак та Е. Помиткін), філософія духовності (С. Кримський, В. Кафарський, М. Савчин) та ін.

Питання духовності у вихованні як соціальному явищі, буде завжди актуальним. Суспільство, як і світ, розвивається, кожне покоління, як і окремі його представники, знову, уперше для себе, наповнюють смислом такі поняття, як людина, цінність, традиція, відповідальність, свобода, любов. Молодь, досліджуючи вічні цінності, має власне бачення ідеї духовного розвитку особистості, створює нові смисли, які інколи потрапляють на шлях руйнації як самих цінностей, так і себе, і суспільства. Отже, надзвичайної актуальності набуває дослідження виховних ідей радянської педагогіки як досвіду попередньої епохи, яка спиралася на:

- правові документи, які регламентували виховання в усіх закладах – від дитячого садка до вищого навчального закладу: Закони «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», «Про стан ідейно-політичного виховання учнів шкіл Української РСР» (збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР), «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні» (тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР) (1958); Моральний кодекс будівельника комунізму; Програму КПРС, в якій, зокрема, затверджувалося, що до 1980 року радянський народ житиме при комунізмі (1961), програмно-методичний документ «Приблизний зміст виховання школярів» (70-ті рр.), Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977), Постанова ЦК КПРС «Про подальше покращення партійного керівництва комсомолом та підвищення його ролі в

комуністичному вихованні молоді», яке розповсюджувалося на всі республіки (1984), Пленум ЦК КПРС «Рішення про загальне реформування всього освітнього простору Радянського Союзу» (1988);

- виховні завдання доби перебудови суспільства: Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991), Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні (1992), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття (1993), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999), наказ МОН «Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах» (2004), Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (утратив чинність 13.01.2001), Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (2015) тощо;

- надбання радянської педагогічної думки: від озброєння майбутнього фахівця марксистсько-ленінською теорією, виховання активного і свідомого будівника комунізму, борця і організатора нового життя, відданості справі комунізму (М. Грищенко) до формування духовної особистості в соціоцентричній парадигмі розвитку людини, особистісного, внутрішнього розвитку моральних, естетичних почуттів (В. Сухомлинський); педагогічних ідей виховання на засадах добра, краси і культури у процесі формування особистості (І. Зязюн); ідеї співробітництва, громадянського спрямування виховання учнів (М. Гудзик); загальнолюдських та національних цінностей, моральних законів творення добра і боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові та красі (І. Ващенко) та ін.

Як видно з поданого вище, зміст виховання духовності особистості, розуміння науковцями виховання духовності особистості мали складний еволюційний шлях. Сучасна педагогічна теорія та практика вивчає цей феномен, спираючись на педагогічні ідеї з історії педагогіки, застосовуючи різні підходи, щоб повернути смисл і розуміння духовності не тільки як прилучення до культурних надбань людства, але й як шлях духовного сходження до себе кращого, і як спосіб морального самовиховання.

Слід зазначити, що проблема виховання духовності особистості є міждисциплінарною та досліджується науковою спільнотою у світі: психологічні аспекти духовності (Л. Джонс, Д. Біч, С. Істанек, М. Фокс); релігійні компоненти духовності (С. Сароглу, С. Бендер, П. Х'юстон, С. Соколов, С. Менкель-Мідоу); надрелігійний характер духовності як спосіб життя (А. Чікерін); педагогіка духовності (Х. Астін, М. Борг, Т. Ерліх, І. Бомонт, А. Колбі, Дж. Ліндгольм, Т. Мертон, Дж. Парачін, П. Палмер, Дж. Стівенс, Дж. Уінк, та І. Семетскі). Особливої уваги заслуговують праці сучасних дослідників Дж. Фішера, Р. Фішера, Р. МакГрегора, П. Шафера, Дж. Хочхеймера М. Фаулера, В. Шмідта. Варта уваги праця С.Д. Соммера «Мораль ХХІ століття».

Поглиблений історико-педагогічний аналіз проблем виховання духовності особистості в Україні у II половині XX ст. – на початку XXI ст. розпочався лише в останні десятиліття.

Аналіз наукових джерел засвідчує, духовність останнім часом опинилася в центрі боротьби, історичного протистояння між людиною і технологіями в сучасному світі. Переконливі інформаційно-технологічні надбання у виробничій сфері потужно впливають на світогляд та свідомість людей і формують відповідний – «економічно-технологічний» – запит системі освіти. Погляд на людину як елемент виробничої діяльності, «людський капітал», висуває перед освітянами завдання підготовки «конкурентоспроможного фахівця», який зможе одразу ж знайти своє місце в технологічному середовищі. Разом з цим останнім часом поживався інтерес роботодавців до м'яких навичок випускників вишів, серед яких толерантність, взаєморозуміння, підтримка, професійне сумління, відповідальність, які сьогодні виступають як складові сучасного розуміння поняття «духовність».

В освітній сфері через нові форми навчання (змішане, дистанційне) викладачам все важче формувати або розвивати такі фундаментальні поняття людства, як віра, мудрість, культура, а з ними – і духовність. Як свідчать світові події та тенденції останнього часу, нехтування завданнями виховання людини та ширше – людськими цінностями – тягне за собою екологічні демографічні, етичні проблеми не тільки окремого суспільства, а людства в цілому.

Науковий аналіз досліджуваної проблеми дав можливість виявити *низку суперечностей* щодо виховання духовності особистості в Україні, зокрема:

- між потребою сучасного українського суспільства у вихованні високодуховної людини і низьким рівнем духовності молодого покоління;

- між необхідністю наукових пошуків щодо покращення виховання духовності особистості в Україні та їх обмеженістю в аспекті знань про історичну динаміку розвитку виховання духовності особистості у другій половині XX ст.;

- між необхідністю у закладах освіти виховання духовності молодого покоління, зокрема студентської молоді, що є майбутнім суспільства, і відсутністю усвідомлених духовних знань щодо ролі духовності у життєдіяльності і подальшій еволюції людини і суспільства;

- між розумінням педагогічних ідей виховання духовності особистості в радянському суспільстві II половини XX ст. та в демократичному в умовах незалежної України.

Вибір глобальної стратегії розвитку людства на тлі зазначених суперечливих тенденцій є масштабною, зокрема науковою, проблемою. Вона прямо стосується і проблем в освіті, оскільки саме навчальні заклади формують світогляд та спрямування молоді, обумовлюючи контури суспільства майбутнього.

Усунення зазначених суперечностей потребує теоретико-методологічного обґрунтування виховання духовності особистості в Україні у II половині XX – на початку XXI століття та розроблення перспективних шляхів щодо виховання духовності особистості на сучасному етапі в суспільстві, науці та українських освітніх закладах. Важливість теоретичного обґрунтування зазначеної проблеми, наявність наукових передумов для її вивчення й зумовили вибір теми дослідження: **«Педагогічні ідеї виховання духовності особистості в Україні у II половині XX – на початку XXI століття».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної теми «Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика», розробленої кафедрою педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (державний реєстраційний № 0105U000264). Тема затверджена Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 3 від 30 листопада 2018 року).

Мета дослідження полягає в комплексному історико-педагогічному вивченні педагогічних ідей виховання духовності особистості в Україні у II половині XX – на початку XXI століття для обґрунтування перспективних шляхів виховання духовності особистості на сучасному етапі.

Об'єкт дослідження – виховання духовності в Україні.

Предмет дослідження – еволюція педагогічних ідей виховання духовності особистості в Україні у II половині XX – на початку XXI століття.

Відповідно до мети та концептуального бачення структури дослідження визначено такі **завдання**:

1. Обґрунтувати провідні теоретико-методологічні підходи до аналізу педагогічних ідей виховання духовності та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження.

2. Дослідити політико-ідеологічні, психологічні, релігійно-педагогічні аспекти виховання духовності особистості в Україні у II половині XX ст.– початку XXI ст.

3. Проаналізувати історичну динаміку розвитку виховання духовності особистості в Україні у II половині XX ст.– на початку XXI ст. через еволюцію понять «духовність», «виховання».

4. Охарактеризувати основні педагогічні ідеї виховання духовності особистості в Україні на початку XXI ст.

5. Окреслити перспективи виховання духовності особистості на початку XXI ст. й до наших днів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють II половину XX – початок XXI століття. *Нижню межу* (50-ті рр. XX ст.) визначено як період партійної ідеології з проблеми виховання духовності особистості. 60-ті роки XX ст. визначено як добу потепління в усіх освітніх і суспільних інституціях; 70-80-ті рр. XX ст. – набирає силу духовний вектор педагогічної системи В. Сухомлинського; 90-ті рр.– початок незалежності української держави; 00-

20-ті рр. ХХІ ст. – піднесення духовно-моральних підвалин виховання. *Верхня хронологічна межа* (2015, 2017 роки) визначається прийняттям Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.

Головною **концептуальною ідеєю** дослідження є положення про те, що комплексний розгляд проблеми виховання духовності особистості, що вбирає як наукове, так і релігійне осягнення світу, не протиставляє ці форми пізнання, а відшукує їх синергію, перетинання цінностей, здатність підсилювати одне одного в створенні концепції освіти майбутнього та перспективних шляхів виховання духовності особистості на сучасному етапі.

Концепція дослідження обґрунтовується науковими підходами, які були застосовані у процесі дослідження:

1) *історичний*, у межах якого виховання духовності особистості розглядається як історико-культурний феномен у становленні педагогіки виховання;

2) *філософський підхід* дозволяє розглядати духовність як особливу якість людини, пов'язану з питаннями Буття, свого місця в житті тощо;

3) *системно-хронологічний підхід* передбачає забезпечення єдності дій у вирішенні завдань на всіх етапах формування світогляду;

4) *релігієзнавчий підхід* допомагає по-іншому розглядати проблему формування світоглядно-духовного світу особистості, який, крім фізичної та духовної складової особистості, визнає ще й душевну складову;

5) *секулярний підхід*, який на відміну від релігієзнавчого, дозволяє зрозуміти, що дух, душа, духовність виступають всього лише метафізичними аналогами точних понять: свідомість, розум, моральність, психіка тощо;

6) *комплексний підхід*, який з'єднує різнорідні фактори, що мають ключове значення для виховання: єдність цілей та форм і методів виховного впливу; належне врахування у вихованні організаційних, ідеологічних і соціальних векторів розвитку суспільного життя, які впливають на виховання; вдосконалення системи планування і координації тих структур, що займаються вихованням або дотичні до виховання тощо;

7) *діяльнісний підхід* допомагає побачити, як духовні потреби та мотиви людини набувають особистісного сенсу, змінюються, розвиваються в діяльності, поступово утворюючи єдність свідомості та поведінки;

8) *міждисциплінарний підхід* – дозволяє вивчити особливості тлумачення дефініцій дослідження, наприклад, філософами, психологами, педагогами, представниками православної педагогіки, зарубіжними вченими різних шкіл;

9) *аксіологічний та культурологічний* підходи конкретизують ті культурні та духовні цінності, які складають основу чи є компонентом особистісного досвіду;

10) *антропологічний і гуманістичний* підходи доводять методологічну значимість філософських концепцій, допомагають у визначенні системи цінностей окремої особистості як пріоритетної над загальними цінностями;

11) *компаративістський* підхід допомагає виявленню виховних тенденцій в освіті у різних країнах, співвідношенню загальних тенденцій у вихованні, виявленню позитивних та негативних аспектів міжнародного педагогічного досвіду, форм і способів взаємозбагачення національних педагогічних культур, що безпосередньо дає можливість порівняти ідеї виховання духовності особистості у II половині XX ст. й окремо на початку XXI ст.

Наукові підходи до вивчення педагогічних ідей виховання духовності особистості пов'язані із завданням вищої школи – створити нову молоду людину, виховати такі її якості, як високий професіоналізм, активність, діловитість, мобільність, почуття відповідальності, уміння працювати, швидко орієнтуватися в ситуації, приймати самостійні рішення, поважати працю, і найголовніше – залишатися Людиною, бути не тільки носієм загальнонаціональних цінностей, а й жити за законами добра, мудрості, духовності, краси. З'ясовано, що найбільш ефективними у нашому дослідженні є аксіологічний, міждисциплінарний, культурологічний наукові підходи, які доцільно застосовувати у комплексі.

Методологічною основою дослідження є філософські положення теорії пізнання про єдність духовних процесів, взаємовплив та взаємозалежність явищ навколишньої дійсності в конкретно-історичних умовах, обумовлених соціокультурним, історико-культурним, соціально-економічним та політичним контекстом; діалектика кількісно-якісних переходів; уявлення про несуперечливість релігійного та наукового, чуттєвого та раціонального осягнення світу; положення теорії наукового пізнання; сукупність наукових підходів щодо вивчення феномену духовності.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці І. Беха, М. Боришевського, С. Вітвицької, О. Вознюк, С. Гончаренка, О. Дубасенюк, Є. Зеленова, І. Зязюна, А. Комарової, Л. Кальницької, В. Кафарського, В. Кременя, О. Лучанінової, О. Отіч, Ю. Пелеха, Е. Помиткіна, М. Савчина, І. Сіданіч, О. Сухомлинської, В. Сухомлинського, Т. Тхоржевської, Т. Тюріної, М. Чурсіна, Г. Шевченко, Ж. Юзвак та ін.

Методи дослідження: ретроспективний аналіз, синтез – у вивченні фактів та подій, їх осмисленні та виявленні тенденцій та закономірностей; індуктивні, дедуктивні та абдуктивні виведення – в аналізі структури та змісту поняття «духовність», зворотних зв'язків щодо виховання духовності останнього часу; функціональний аналіз – у вивченні структури та функцій духовності у життєдіяльності суспільства.

Джерельну базу дослідження становлять:

- *законодавчі акти, нормативно-правові та стратегічні документи:*

Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», «Про стан ідейно-політичного виховання учнів шкіл Української РСР» (збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР), «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні» (тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, 1958); Моральний кодекс будівельника

комунізму; Програму КПРС, в якій, зокрема, затверджувалося, що до 1980 року радянський народ житиме при комунізмі (1961); Про зміни до пункту 1 наказу Міністерства освіти УРСР «Про введення курсу «Суспільствознавство» в середніх школах та педагогічних училищах Української РСР»; збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР (1962); Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР» (1966); Програмно-методичний документ «Приблизний зміст виховання школярів» (1970-ті рр.); Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977); Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи»; Постанова ЦК КПРС «Про подальше покращення партійного керівництва комсомолом та підвищення його ролі в комуністичному вихованні молоді» (1984); Постанова Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи»; Пленум ЦК КПРС; рішення про загальне реформування всього освітнього простору Радянського Союзу (1988); Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991); Закон України «Про загальну середню освіту» (1999) та ін.;

- *доповіді*: «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні» (тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, 1958 р.); «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992 р.);

- *матеріали вітчизняних та зарубіжних періодичних видань, збірників наукових праць*: періодична преса та українська література досліджуваного періоду («Барвінок», «Советская педагогика», «Радянська школа», «Прапор», «Spirituality in Higher Education», «Journal of Management Education», «Catholic Education», «Journal for the Study of Spirituality», «Educational Horizons», «International Journal of Children's Spirituality», та ін.);

- *довідкова література, фонди вітчизняних бібліотек*: Національної бібліотеки України імені В. Вернадського НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. Сухомлинського; архіви наукових бібліотек ЗВО (Маріупольського державного університету, Приазовського державного технічного університету, Донецького державного університету управління, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Національної металургійної академії України); матеріали проекту ДНПБУ ім. Сухомлинського «Видатні українські педагоги XIX – початку XX ст.», «Видатні українські педагоги XX ст.» тощо;

- *програми виховання та концепції*: Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1993), «Діти України», «Концепція національного виховання», «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти», «Концепція сучасного українського

виховання», «Національна доктрина розвитку освіти, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян»; «Концепція національно-патріотичного виховання» (2009); «Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.»;

- *інтерпретаційні джерела*: монографії, дисертаційні праці, автореферати дисертацій, збірники наукових праць (архів збірника «Духовність особистості: методологія, теорія і практика) та окремі праці радянських, українських, російських і закордонних учених;

- *інформаційні матеріали і брошури закладів освіти*: протоколи міжвідомчої комісії МОН щодо тематики досліджень за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; міжвузівські збірники з питань морального виховання студентів (архів);

- *електронні ресурси*: ресурси мережі Інтернет.

Організація дослідження. Дисертаційне дослідження було здійснено впродовж 2010-2020 рр. у два етапи: на першому (підготовчому) етапі відбулося обрання напряму дослідження відповідно до можливостей та напряму дослідження здобувача; на другому етапі (навчання у докторантурі) відбулося оформлення напрацьованих матеріалів у дисертаційне дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* у вітчизняній педагогічній науці теоретично здійснено комплексне дослідження проблем виховання духовності особистості, що містить як теологічні, так і наукові принципи та методи пізнання світу;

– *подальшого розвитку набули* наукові уявлення про сутність понять, якими послуговуються науковці: «духовність», «духовність особистості», «виховання», «духовне виховання», «духовна педагогіка»;

– *виявлено* основні елементи й особливості змісту поняття духовності особистості на сучасному етапі суспільного розвитку; виявлено основні недоліки сучасного освітнього процесу в аспекті виховання духовності сучасної молоді;

– *узагальнено та запропоновано* сучасне розв'язання наукової проблеми виховання духовності особистості в Україні;

– *доведено*, що духовність є не другорядним, а системоутворюючим елементом життєдіяльності суспільства;

– *отримало подальший розвиток* наукове уявлення про сутність і зміст понять «духовність» і «виховання», уявлення про перспективи виховання духовності особистості в освітніх закладах.

Практичне значення. Основні положення, результати й висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані педагогами та науковцями в науково-дослідній роботі; для ілюстрації концептуальних ідей сучасної педагогічної теорії виховання духовності особистості; у дослідженнях із історії та теорії педагогіки з проблем духовно-морального виховання студентської молоді. Отримані результати можна впроваджувати у навчальний процес закладів вищої освіти різних рівнів акредитації, у загальноосвітніх закладах з метою гармонійного розвитку особистості та

суспільства загалом – за рахунок підвищення цілісності, обґрунтованості описання поняття духовності та засобів її формування.

Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці курсу лекцій з дисциплін педагогічного, історичного, філософського, психологічного напрямів, оскільки у дослідженні явище духовності проаналізовано у всіх згаданих вимірах. Так, у процесі викладання дисципліни «Історія педагогіки» корисними будуть матеріали стосовно еволюції педагогічних уявлень про виховання духовності та духовні моделі українських педагогів; для дисципліни «Філософія» – парадигмальні уявлення про духовність різних історичних епох, а також вплив соціально-політичного рівня розвитку тієї чи іншої епохи на спосіб виховання духовності особистості. Окремі результати наукового пошуку знайшли практичне втілення в організації та діяльності студентського наукового товариства «Філософські студії», зокрема в організації круглих столів, обговорень, що знайшло відображення в публікації тез, статей викладачів та студентів цього товариства.

Виявлені та проаналізовані у процесі матеріали дослідження та зроблені узагальнення доповнюють наявні знання, надають більш повне висвітлення низки наукових проблем щодо пов'язаних з вихованням духовності аспектів історії української освіти і національної педагогічної думки.

Особистий внесок автора. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею.

Упровадження результатів дисертації. Результати дослідження впроваджені в навчальний процес Коломийського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка про впровадження № 58 від 22.05.2020), Донецького юридичного інституту МВС України (довідка про впровадження № 281 від 03.06.2020), Державного вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет» (довідка про впровадження № 62 від 21.09.2020), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка про впровадження № 01-28/1588 від 07.10.2020), Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (№ 79 від 16.10.2020), Національного університету цивільного захисту України (акт про впровадження № 65 від 22.10.2020), Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка про впровадження № 68-20-909 від 27.10.2020), Полтавського інституту бізнесу Закладу вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая» (довідка про впровадження № 177 від 30.10.2020), Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (довідка про впровадження № 3 від 02.11.2020), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка про впровадження № 1850 від 03.11.2020), Хмельницької

гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 538 від 05.11.2020).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були оприлюднені на науково-практичних конференціях:

закордонних: 10th International Scientific Conference «*Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*» (Stuttgart, 25 October 2019); International scientific-practical conference «*Innovation around us*» (Svishtov, 27-28 February, 2020); International scientific-practical conference «*The current stage of development of scientific and technological progress*» (Karlsruhe, 05-06 March, 2020); International scientific-practical conference «*Достижения современной науки для развития будущего*» (Minsk, 16-17 March, 2020); 35th IBIMA (International Business Information Management Association) Conference (Seville, 1-2 April, 2020); International Scientific Internet Conference «*Organization and management in the services' sphere*» (Opole, 8 May, 2020);

усеукраїнських: Міжнародна науково-практична конференція «*Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва*» (Маріуполь, 23-25 травня 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «*Г.І. Челпанов і його роль у розвитку психологічної освіти і науки слов'янських держав*» (Маріуполь, 20-21 квітня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «*Міжнародна діяльність університетів як фактор інноваційного розвитку вищої школи*» (Маріуполь, 18 вересня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «*Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету*» (Маріуполь, 2017); Міжнародна наукова конференція «*Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку*» (Дніпро, 29-30 березня 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «*Нова Українська Школа в умовах викликів сучасності*» (Маріуполь, 11 квітня 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «*Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі*» (Маріуполь, 12 квітня 2019 р.); X Міжнародна науково-практична конференція «*Духовно-культурне виховання особистості в умовах входження людства в Епоху Культури*» в рамках міжнародного проекту Д. Пола Шафера «Епоха Культури» (Київ, 30 травня 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «*Виховання духовної краси майбутнього професіонала*» (Покровськ, 15 жовтня 2019 р.);

регіональних: регіональний семінар «*Духовно-нравственное воспитание молодежи и христианская этика*» (Маріуполь, 2012); круглий стіл до 150-річчя від дня народження Георгія Івановича Челпанова «*Челпанівські читання*» (Маріуполь, 25 квітня 2012 р.); XIX підсумкова науково-практична конференція викладачів МДУ «*Актуальні проблеми науки та освіти*» (Маріуполь, 2017); XXI підсумкова науково-практична конференція викладачів МДУ «*Актуальні проблеми науки та освіти*»

(Маріуполь, 01 лютого 2019); XXII підсумкова науково-практична конференція викладачів МДУ «Актуальні проблеми науки та освіти» (Маріуполь 07 лютого 2020 р.).

Отримані результати та висновки дисертації були обговорені на засіданні кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 9 від 27.05.2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображені у 59 публікаціях автора, із них 53 одноосібні, а саме: 1 монографія одноосібна, 22 статті — у наукових фахових виданнях України, 8 статей у зарубіжних періодичних виданнях (з них 1 у співавторстві, яку проіндексовано у наукометричній базі Web of Science), розділ у зарубіжній колективній монографії, 2 навчально-методичні праці (з них 1 у співавторстві), 25 в інших виданнях (з них 4 у співавторстві, з яких 2 статті проіндексовано у Scopus та Web of Science).

Особистий внесок автора в працях, написаних у співавторстві, полягає в теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми та в науковій обробці отриманих результатів.

Кандидатська дисертація «Зернова проблема та криза хлібозаготівель в сільському господарстві Української СРР 1928-1933 років» зі спеціальності 07.00.01 — історія України захищена у 2010 р. у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. Її матеріали не були використані в тексті докторської дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (562 найменування, із них 95 — іноземними мовами), додатків. Повний обсяг дисертації складає 464 сторінки, обсяг основного тексту – 382 сторінки. Дисертацію проілюстровано 4 таблицями.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету та завдання; наукову новизну та практичне значення; представлено концепцію та методологічну основу дослідження; охарактеризовано методи; наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження; зазначено особистий внесок і публікації автора, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади виховання духовності особистості**» обґрунтовано провідні методологічні підходи до аналізу педагогічних ідей виховання духовності та понятійно-категоріального апарату дослідження, представлено результати аналізу проблем духовності у педагогічній та історичній площинах, еволюцію понять «духовність», «виховання» від античності до XXI ст., дотично обґрунтовано філософсько-релігійне розуміння педагогічних ідей виховання духовності

особистості та акцентовано увагу на аксіології виховання духовності особистості в епоху постмодерну.

Багатоаспектність такого явища, як «духовність» спонукає до застосування методологічних підходів, а саме: історичного, методологічного, філософського, системно-хронологічного, релігієзнавчого, секулярного, комплексного, діяльнісного, міждисциплінарного, аксіологічного, культурологічного, антропологічного, гуманістичного, компаративістського, застосування яких сприяє всебічному аналізу проблем духовного виховання особистості. З'ясовано, що найбільш ефективними у нашому дослідженні є аксіологічний, міждисциплінарний, культурологічний наукові підходи, які доцільно застосовувати у комплексі.

Розглянуто аксіологічний підхід, пов'язаний із проблемою виховання духовності особистості. Саме цей підхід дозволяє методологічно розглядати духовність, високодуховні ідеали як найголовніші цінності, ґрунтуючись на яких особистість формує власне сприйняття, усвідомлює закономірності оточуючого світу, вибудовує відношення з іншими людьми, суспільством, природою, Всесвітом; розкриває взаємозв'язок національних та загальнолюдських цінностей у процесі виховання духовності. Аксіологічний підхід є базовим для формування усвідомленої мотивації особистості щодо свого духовного самопізнання та саморозвитку.

Культурологічний підхід зумовлений об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Людина містить у собі частину культури і розвивається на основі засвоєної нею культури; при цьому людина вносить у неї принципово нові положення, стає творцем нових елементів культури, у нашому дослідженні стає носієм духовності.

Міждисциплінарний підхід, як науково-педагогічна новація, дозволив виявити під час дослідження виховання духовності особистості перетікання підходів і методів різних наук, інтеграцію останніх на рівні конструювання міждисциплінарних об'єктів, предметів, опрацювання яких дозволяє отримати нове наукове знання про природу духовності та еволюцію цього поняття.

Розглянуто зміст поняття «духовність», складовими якого є найвищі цінності: моральні (прагнення жити за законами Віри, Любові, Милосердя, Добра), інтелектуальні (прагнення осягнути сутність та призначення власного життя, прагнення до самопізнання та до пізнання світу, до самовдосконалення та самоактуалізації, відповідно й творчої самореалізації; внутрішня потреба осягати Істину тощо), естетичні (прагнення жити і діяти за законами Краси). Головне – це подолання себе «вчорашнього», вміння «дорости» у процесі «сходження» особистості до своїх ідеалів, цінностей і реалізація їх у житті.

З'ясовано, що виховання у II половині XX століття мало планомірний вплив на свідомість і поведінку особистості з метою розвинути її якості, які цінуються людьми і суспільством. Виявлено, що у різні часи, під впливом різних суспільно-політичних чинників відбувалися змістовні трансформації поняття «духовності», разом з тим, виявлені і загальні, стрижневі, ідеї, які

залишалися незмінними, – Істина, Добро, Краса, відповідно й ставлення до Бога.

Аналіз історико-педагогічних поглядів науковців на духовність довів наявність трансформацій цього поняття в межах педагогічної думки України. Залишаючись релігійними, ці погляди, поступово змінюються, доповнюються світською сутністю та змістом, тяжіючи до парадигм. Їх важливим аспектом у процесі трансформації стає дискурс трансцендентності, у зв'язку з чим набуває ваги педагогічна складова духовності.

Філософсько-релігійним підґрунтям педагогічних ідей виховання духовності особистості для нашого дослідження були ідеї В. Вернадського, Г. Сковороди, В. Соловйова, П. Юркевича, які у свою чергу у працях науковців стали підмурком щодо створення національної моделі духовності. Систематизовано власне українські педагогічні ідеї стосовно духовності, які можна структурувати наступним чином: матеріальне буття визначає свідомість людини, але це не буття у вузькому розумінні, а широка сфера соціального життя людини, де матеріальне тісно пов'язане зі зміною й пізнанням навколишнього світу; духовна сторона Буття людини – особлива форма відображення об'єктивного світу, що є додатковим засобом орієнтації і взаємодії; зміст духовності індивіда нерозривно пов'язаний із його практичною діяльністю; матеріальне й ідеальне – це дві принципово пов'язані сторони Буття, причому ідеальне позначене істотною самостійністю й автономністю; ідеальне виступає в об'єктивованому, предметно-символічному вигляді; структура духовного життя суспільства в цілому і людини зокрема подібні, містять духовні потреби, інтереси, діяльність і цінності, духовні відносини як результат цієї діяльності.

Підкреслено, що історично мораль є первинною в процесі соціалізації людини. Вона входить у внутрішній світ людини, і для її функціонування досить власної влади людини над собою. Духовна сутність моралі проявляється в певній спрямованості людини, соціальних груп суспільства на конкретні моральні цінності, норми, звідки випливають і відповідні вчинки і поведінка людей. Особливість моральних норм полягає в тому, що вони не закріплені державними інститутами і не є державними нормами, як юридичні. Вони існують як внутрішнє уявлення людини про себе, і оцінка цієї поведінки з боку соціуму.

Духовна педагогіка, яка зародилася через інтерес до педагогічної практики, заснованої на духовних цінностях, сприймає освіту як фундамент для будівництва моральних цінностей у школярів та студентів, які у подальшому стають основою їх професії, і розглядає прихильність, терпіння, смиренність, чуйність, толерантність як свої базові і головні компоненти.

Визначено, що духовність визначає релігійний досвід, буття, та визнання себе громадянином світу. Такий різновид духовності належить до усвідомлення та саморефлексії людини. На практиці духовність може мати два напрямки: внутрішні стосунки із собою та зовнішні стосунки з іншими, Всесвітом і Богом. Духовна педагогіка об'єднує у собі вивчення загальнолюдських цінностей, які походять від викладацького досвіду, релігії,

культури. Моральні цінності заохочують, мотивують та орієнтують педагогів на виконання виховних завдань. Таким чином, духовний підхід до навчання має здатність посилити традиційну педагогіку, адже знання, засновані на розумі та логіці, покращують пізнання та відкривають безмежний простір, де внутрішній і зовнішній світи визнаються, а думки та емоції об'єднуються.

З'ясовано, що аксіологія виховання духовності в епоху постмодерну спонукає до появи великої кількості різних течій та концепцій, які існують в умовах інформаційного суспільства, поєднуючи теорії і практики попередніх дослідників. Духовність в освітньому процесі розкривається, у повній мірі взаємодіючи з розумом, відчуттями і фізичною активністю, саме тому духовно орієнтована педагогіка розглядає не тільки психологічний комфорт учнів та педагогів, а й фізичний розвиток, і вимагає розширення розвитку до технічних, теоретичних, практичних та духовних потреб усіх сторін, які беруть участь у навчальному процесі. Поняття «духовність» в контексті розв'язання освітніх проблем формується переважно в межах гуманістичної парадигми людського сприйняття культурного простору, у якому людина прагне до максимального розкриття своєї особистості. Духовність визначається як глибинна сутність людини, що визначає її як особистість. Людина стає духовною настільки, наскільки приймає абсолют як власний суб'єктний дух.

У другому розділі **«Педагогічні ідеї виховання духовності особистості у II половині XX століття»** розкрито особливості ідеології виховання особистості радянської доби, морально-виховні ідеали радянської педагогіки; розглянуто духовні пошуки в період сучасного реформування освітньої галузі; розкрито духовний вектор виховання особистості у педагогічній системі В. Сухомлинського як яскравого представника радянського періоду; розкрито педагогіку духовності як підґрунтя становлення сучасної української освіти у 80-90-ті рр., як підґрунтя становлення незалежної української освіти.

Обґрунтовано, що в педагогіці 50-60-х років моральне виховання посідало другорядне місце серед інших видів виховання, хоч і було висунуто ідею всебічного розвитку особистості. За радянських часів школа була заформалізована. У більшості випадків комуністичне виховання призводило лише до моральної деградації людини, бо мораль фактично обслуговувала ідеологію і все зводилося до зовнішньої поведінки людини. На сучасному етапі в освіті теж висуваються завдання виховання всебічно розвиненої духовно-моральної учнівської особистості, яка стає такою через формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів, виховання звичок моральної поведінки.

Визначено, що поняття духовності є одним з ключових в історії людської культури і в силу цього дуже великим за своїм змістом. Особливість її функціонування у виховному процесі підлітків і юнаків активно обговорювалися в роботах багатьох вітчизняних філософів, релігійних діячів і педагогів. Об'єктом зацікавленості з боку радянських науковців був процес виховання, де особлива увага приділялася трудовому

вихованню, класовій боротьбі та комуністичним ідеям. Науковці зауважували, що важливо акцентувати на вихованні духу патріотизму, соціальної природи, здатності учнів пристосовуватися до правил колективу, проте моральному вихованню і духовності, як важливій його частині, зовсім не приділялася увага. У II половині XX ст. духовні орієнтації школярів розвивалися в процесі формування їх світогляду, морального, естетичного і розумового виховання, яке було жорстко регламентовано марксистсько-ленінською ідеологією. Влада надавала велике значення патріотичному вихованню, тому в педагогічній системі стали активно впроваджуватися дисципліни патріотичної спрямованості з метою забезпечення повної безпеки у межах країни. Однак ця безпека не мала духовного кореня, тому весь передвоєнний і повоєнний період вибудовувалася цілісна внутрішня та несуперечлива система державного утворення на матеріалістичній основі, яка ототожнювала атеїзм з наукою.

З'ясовано, що дослідження 50-60-х років стали певним підґрунтям для ідеї домінування соціальної природи над біологічною у виховному процесі, згідно з чим ідеї духовності та моралі виступали суто як ідеї загального спрямування, як духовність та дух держави та комунізму.

Починаючи з 70-х років, почали з'являтися міждисциплінарні дослідження з проблем морального виховання, що свідчило про стурбованість з боку науковців та влади щодо занепаду духовних цінностей суспільства. Єдність матеріального та духовного як двох сторін одного буття стає найголовнішим завданням комуністичного будівництва, що містило ідеї виховання ідейних переконань, патріотичної та інтернаціональної свідомості, нетерпимості до буржуазної ідеології та моралі. Таким чином, радянський період вніс свої корективи у розуміння поняття «духовність», базуючи його на принципах матеріалізму та раціоналізму, жорстко обумовивши явище духовного соціальним існуванням та заборонивши будь-яку релігійну просвіту.

З середини 80-х років в педагогічній теорії і практиці все більшого поширення набуває підхід, який отримав назву особистісно-орієнтованого навчання і виховання. Смісловим ядром цього поняття була орієнтація освітнього процесу на запити та індивідуальні потреби школяра, а також творчі здібності. У зв'язку з цим інтенсивно стали розроблятися методи діагностики особистісного розвитку школярів в процесі виховання.

Доведено, що розвиток духовності у той час протиставляв індивідуальне і громадське, тому формування колективної людини, як елемента соціалістичного виробництва, було направлене на створення глобальної ідеологічної картини сприйняття світу. Адже за радянських часів виховання підростаючого покоління здійснювалося всіма можливими засобами, особливо дієвими були друковані періодичні видання, які надавали ідеалізовані образи та приклади наслідування. Періодичні видання для дітей і дорослих, які існували у радянський час, публікували виключно те, чого вимагала тогочасна влада, тому публікації містили в собі заклики до громадян, зокрема до молоді, щодо громадянської активності та готовності

відповідати не тільки за себе, але і за суспільство. Слід також додати, що преса надавала неправильну інформацію щодо «закордонного життя», розпалюючи тим самим інтернаціональну ворожнечу і великий інформативний інтерес з боку небайдужого населення. Часи перебудови змінили тенденцію роботи періодичних видань та преси – саме в цей період почали активно публікуватися твори українською мовою, а це вже спроби відновити важливість державної мови та активізувати боротьбу за її статус у світі, що, звичайно, мало відновити і духовно-культурний аспект суспільного буття.

Зазначено, що В.О. Сухомлинський заклав міцні підвалини виховання духовності особистості. Навіть комунізм виступає у педагога як суспільство щасливих, гармонійно розвинених людей, де панують високоморальні відносини, утверджується соціальна справедливість, розвивається висока духовність. Його ідея формування духовної особистості полягає в соціоцентричній парадигмі розвитку людини, особистісного, внутрішнього розвитку моральних, естетичних почуттів. На прикладі діяльності павлівської школи було втілено культурно-освітній проект з виховання духовності особистості. Його ідеї отримали широкий резонанс у засобах масової інформації, наукових розвідках. Вони почали виокремлюватися в напрям в історії педагогіки 80-х років ХХ століття й отримали назву «сухомлиністика».

Виявлено, що культурна сфера кінця 80-х – початку 90-х років зазнала шалених змін, оскільки змогла вирватися з ланцюгів підпорядкування комуністичним ідеям. Подібні умови прогнозували боротьбу за національне відродження та розквіт країни, проте економічна криза того періоду стала перешкодою і поставила культуру у фінансову залежність від держави. Українські діячі прагнули вивести культуру на новий рівень. Плюралістичне ядро, яке звільнило українців від диктатури комуністичної ідеології, призвело до збільшення кількості різноманітних творчих напрямів і покращення духовного життя народу. Криза 90-х років завдала перешкод і науці, яка була досить тісно пов'язана з культурною сферою. Утрата наукових зв'язків, які існували за часів СРСР, сповільнила роботу наукових колективів, ще згодом додалось і зменшення підтримки з боку держави й «урізання» зарплат, жорсткі умови праці, зменшення кількості науковців.

Зазначено, що період 90-х років, незважаючи на фінансові негаразди, є важливим етапом у розвитку України, оскільки саме в цей час посилена увага приділяється впровадженню державної мови у закладах освіти та літературних виданнях. Закони України про освіту, які затверджувала влада, містили у собі основні напрямки розвитку, указівки щодо функціонування та управління навчальними закладами, обов'язки та права учасників навчального процесу, що свідчило про небайдужість влади з приводу інтелектуального потенціалу і духовності народу. Моральне виховання тогочасного суспільства стосувалося не лише створення ідеалу людини, але й будівництва ідеального світу для існування, саме тому цінувалися

працьовитість, відповідальність, чесність як інструменти для створення досконалої світоглядної позиції особистості.

Зміни, яких зазнали майже всі сфери життя впродовж 90-років минулого століття, надихнули до осмислення духовності у педагогічному вимірі, у зв'язку з чим з'явилися різноманітні течії та напрямки розуміння духовності в освіті та вихованні, які розглядали явище духовності як самостійне, що може існувати не лише в межах навчальних закладів, але й поза ними. Основою духовності особистості є ставлення до власного життя, до життя Батьківщини, суспільства, та, беззаперечно, цілого людства. Духовні пошуки та прагнення, соціально-моральні орієнтири виступають дієвим інструментом перемоги над бездуховністю. Ґрунтом духовного розвитку молодого покоління та професійно-педагогічної кваліфікованості педагогів стає цілісна інтерпретація суті духовності та духовного розвитку учнів і педагога.

У третьому розділі **«Педагогічні ідеї виховання духовності особистості у XXI ст.»** надано аналіз державної політики щодо освіти та виховання в Україні; висвітлено духовно-моральний напрям досліджень українських наукових шкіл кінця XX - початку XXI ст.; розкрито діяльність інституту духовного розвитку людини як потужного центру виховання духовності особистості в Україні; подано вибіркового аналізу досвіду закладів вищої освіти у вихованні духовності особистості.

Досліджено, що сучасна соціально-економічна ситуація в українському суспільстві може бути охарактеризована рядом особливостей стосовно виховання особистості, серед яких, зокрема: відсутність чіткої молодіжної політики, зміна пріоритетів у структурі соціально значущих професій та спеціальностей, суперечливе ставлення до освіти в умовах становлення ринку праці і освітніх послуг, ослаблення педагогічних цінностей, актуалізація проблеми забезпечення соціальної, психофізіологічної, духовно-моральної безпеки молоді, подолання аморальних засобів її соціалізації. Зазначені чинники демонструють, що у суспільстві утворюється так званий «вакуум духовності», так званий процес «замикання» свідомості, деформація мотиваційної сфери, через що знижується рівень продуктивності уяви і з'являється інформаційна недостатність у свідомості індивідуума. Прояв духовності характеризується високою вибірковістю мислення, яка визначається моральними цінностями, насамперед совістю. Духовність сприяє розширенню інформаційної бази, підключає ресурси підсвідомості, тим самим сприяючи продуктивності мислення єднанням почуттів, емоцій, розумових зусиль. Соціальна ситуація у сучасній Україні демонструє той факт, що суспільство втратило можливість задовольняти людські потреби в реалізації своїх духовних якостей. Саме тому з'являється психологічна схильність індивідів до різних варіантів девіантної поведінки, що і пояснює процес особистісної мінливості в негативну сторону, коли людиною керують нижчі емоції і потреби.

З'ясовано, що освітнє середовище намагається протистояти руйнівним тенденціям сучасного суспільства і підтримувати творчі та прогресивні

тенденції, які реалізуються за допомогою дії соціальних інститутів, одним з яких є університет. Метою та завданням освіти повинно стати не стільки задоволення інтересів держави і формування стандартної особистості, а виховання особистості з глибоким мисленням, яка мислить конструктивно й критично, яка допускає множинність гуманістичних істин, де існує повага до позиції «іншого». Людина завжди має право вибору, і завдання освіти полягає в тому, щоб дати правильну орієнтацію, що сприяє розвитку і розкриттю сутнісних сил індивідуума. Справжня педагогіка бере свій початок з аналізу життя людини та з допомоги їй в складних ситуаціях.

Проаналізовано сучасні українські педагогічні дослідження, які присвячені вирішенню проблем, пов'язаних з суспільною кризою духовності та духовними викликами сьогоденної освіти. В них можна виокремити такі напрямки, як дослідження різних видів ситуацій духовного виховання, обґрунтування сучасних засобів духовного виховання, вивчення механізмів духовного виховання і педагогічно доцільних способів їх «старту».

Сучасна освітня система має певні цілі, які належать до всебічного гармонійного виховання особистості, але з точки зору православної педагогіки духовності вищезазначена мета не відповідає духовним законам розвитку людини. У сучасних дослідженнях духовність розглядається з двох позицій: релігійної та наукової, відмінною рисою яких є її джерело. У першому випадку – це Бог, у другому – сама людина. В обох випадках педагогіка духовності пропонує способи виховання, спрямовані на вдосконалення духовної сфери людини, на становлення тих якостей і властивостей, які складають її справжню людську сутність. Однак духовність наукова і духовність релігійна мають і спільні риси, наприклад, внутрішній психологічний стан особистості з урахуванням моральних переконань. Слід зауважити, що останні десятиліття викладання дисциплін морально-духовного змісту має сенс, адже, як довів попередній досвід, духовність сприяє покращенню суспільного життя людей і розвитку країни в багатьох важливих сферах.

Виявлено, що з 29 наукових шкіл в Україні, не так багато шкіл, де основною ідеєю роботи є питання формування духовних цінностей молоді, а також педагогічне забезпечення формування моральної свідомості особистості і питання естетичного впливу на особистість. Прикладами таких шкіл стали – наукова школа В. Бутенко, науково-педагогічна школа В. Лозової, наукова школа «Аксіологічні засади управління сучасною освітою» під керівництвом В. Крижка, наукова школа аксіопедагогіки, заснована Ю. Пелехом, наукова школа «Психологія духовності особистості», засновником якої є Е. Помиткін, наукова школа «Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва» (засновник Г. Шевченко) та інші.

Доведено, що наукова значущість таких освітніх закладів беззаперечна, адже вони є потужним інструментом демократичного суспільства й цивілізаційним ядром культурного розвитку, що дає сьогодні надійний освітній фундамент при підготовці майбутніх фахівців, професіоналізм яких

тісно пов'язаний з духовністю. Культурний і соціальний аспект цього питання стосується особистісного зростання, духовного сходження людини, що зумовлює її особистісне й професійне становлення та розвиток. Соціокультурний аспект є важливим елементом у питанні духовності, адже поєднує людину з оточуючим її середовищем та пояснює залежність між культурою і особистісним сенсом. У мистецькому напрямі наукових шкіл включення особистості у ціннісно-смысловий світ культури забезпечує становлення духовних якостей майбутнього фахівця, його суб'єктності, самосвідомості, прагнення до пізнання, свободи самовираження, що характеризує людину як одухотворену та спрямовану на суспільне благо.

Охарактеризовано діяльність інституту духовного розвитку людини як потужного центру духовності в Україні, який займається проблемами духовного розвитку особистості і ставить за свою мету формування духовності особистості, розробку методології, теорії та інноваційних педагогічних технологій розвитку духовності тощо. Науково-дослідні лабораторії інституту є дієвими та результативними з огляду наукових розвідок. Схожі за тематикою, проте різні за напрямками діяльності, лабораторії намагаються створити найкращі умови для розуміння духовності у навчальних закладах. Метою діяльності Міжнародної кафедри ЮНЕСКО «Духовно-культурні цінності виховання та освіти», яка входить до складу науково-дослідного інституту духовного розвитку людини, є дослідження проблем освіти та виховання як духовного зв'язку поколінь та культур різних народів світу в умовах світових глобалізаційних процесів; взаємодії загальнолюдських і національних цінностей у кроскультурному середовищі; виховання людини-гуманіста як носія духовних, культурних та естетичних цінностей. Міжнародні конференції, організовані на базі цього інституту, присвячуються духовно-культурним цінностям виховання Людини (2015), формуванню духовної безпеки особистості в умовах сьогодення (2017), культурній особистості у світлі виховання, освіти і духовної безпеки (2018), духовно-культурному вихованню особистості в умовах входження людства в епоху культури (в рамках міжнародного проекту Д. Пола Шафера «Епоха Культури», 2019) тощо.

Сучасна освітня система, спираючись на напрацювання наукових шкіл, продовжує шлях створення духовного світу для учнів та вчителів з метою покращення культурного та суспільного аспекту життя.

Виявлено, що саме духовність є чинником реалізації концепції сталого (стійкого) розвитку, про яку так багато говорять останнім часом. Дійсно, концепція стійкого розвитку, що орієнтує на стійкі елементи життєдіяльності суспільства, має на увазі передусім природу, матеріальне середовище буття людини, але нічого, або майже нічого, не говорить про стійкі елементи нематеріального гатунку, які мають принципове значення для збереження людства. Й тут очевидним є протистояння стрімкого віртуального простору, що вже не співставний здатностям людини, і духовності, яка є уособленням єдності людей, єднанні їх у суспільстві, спрямованості до дотримання цінностей. Ці цінності підтримують та об'єднують зусилля людей

залишитися на цій планеті. І залишитися саме людьми. Отже, людський світ не можливий без духовності.

У четвертому розділі «**Перспективи розвитку педагогічних ідей виховання духовності особистості у XXI ст.**» звернено увагу на раціоналізм інформаційного суспільства як загроза духовності; схарактеризовано виховання духовності особистості як вихід до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості; обґрунтовано духовність як умову збереження людини та людства на сучасному етапі еволюції українського суспільства; обґрунтовано перспективи розвитку виховання духовності особистості у XXI ст.

Серед особливостей сучасного інформаційного простору слід зауважити на стрімке збільшення інформаційного простору, формування нових каналів інформаційного впливу на людину, нових умов спілкування, збільшення ролі техніки й технологій в суспільстві, зокрема інформаційних технологій, появу віртуального світу, який претендує на місце духовності в сучасному суспільстві, бо віртуальність має, як і духовність, інформаційну (тобто, нематеріальну) природу, а її новизна, потужність щодо генерації образів і ситуацій здатні захопити увагу та пригорнути інтерес людини, зваблюють її. Сучасний стан інформаційного простору підтримує індивідуалізм, де людина більше взаємодіє з програмами та джерелами, аніж з іншими людьми; об'єктивно успіх людини залежить від саме її здатності працювати поза людським впливом, людською взаємодією. Крім того, псевдо-спілкування (тобто здійснюване через мережу) витискує безпосереднє спілкування людей, принижує значення суспільства для самореалізації особи.

Неймовірний динамізм сучасного інформаційного простору, постійне налаштування особистості на зміни – це виклик духовності, яка, навпаки, затверджує незмінне, вічне. Сучасний інформаційний простір нібито не потребує духовності від людини, точніше послідовно елімінує (витискає) її з повсякденного життя. Саме тому від духовності, від вихованості душі, від її наповненості світлом, добром, красою, вищими устремліннями і розвиненою культурою почуттів залежить статус людини у такому суспільстві.

З'ясовано, що сьогодні вирішення проблеми духовності можливе в аксіологічному та діяльнісно-особистісному підході до духовно-морального особистісного розвитку, коли в процесі творчої діяльності людина стає суб'єктом власного духовного зросту. У якості найважливіших чинників розвитку духовності виступають середовище, виховання, спадкові та індивідуально-особистісні якості, потенціал, активність у самовдосконаленні та самоосвіті. Основою духовності особистості є ставлення до власного життя, до життя Батьківщини, суспільства, та, беззаперечно, цілого людства. Сучасне соціокультурне середовище є ґрунтом духовного розвитку молодого покоління та професійно-педагогічної кваліфікованості педагогів, сприяючи цілісній інтерпретації суті духовності та духовного розвитку учнів і педагога. Головною проблемою є нездатність до формування критеріїв оцінки духу, звідси – і духовності.

Класифіковано сучасні наукові погляди на проблему духовності особистості, які можна умовно поділити на чотири групи: перша розглядає духовність крізь призму життєдіяльності людини, друга – в орієнтації на естетико-духовні цінності, третя – у саморозвитку й самореалізації індивіда, соціально-орієнтованій потребі «для інших», четверта – має чітко окреслені християнством межі.

З'ясовано, що фундаментальні основи духовності в період постмодерну інтерпретуються відмінно від попередніх епох. У цей період активно здійснюється пошук та переоцінка аксіологічних основ сучасної людини, тим самим надаючи особистості творчого мислення і свободи, даючи можливість створювати власну індивідуальну картину світу, яка відрізняється від суспільної. Таким чином, постмодерністський період заперечує єдиний та універсальний образ реальності, а навколишнє середовище будується віруваннями та поведінкою окремих індивідів. Також слід зауважити, що постмодерн визначається і як важлива стадія духовної культури, як постсучасний феномен з власними та неповторними тенденціями та рисами. Питання щодо забезпечення стабільності, життєздатності та розвитку людини шляхом поєднання сталих традиційних та сучасних цінностей набувають особливої уваги в роки постмодернізму, а вектор постмодерну спрямовується до пошуку трансцендентної цінності.

Визначено, що явище синтагматики для науки є одним із перспективних шляхів вивчення й збереження духовності у XXI ст. Свідомість людини поєднує в собі множинність контрастних елементів, завдяки чому свідомість перебуває у безперервному процесі творіння нового світу, нового світоустрою, у якому кожний його елемент має самодостатнє значення, згідно з чим поняття духовності у постмодерному суспільстві сприймається як процес індивідуалізації, у центрі якого особистість, яка є і об'єктом, і суб'єктом сучасних перетворень, відштовхуючи будь-які часові та територіальні межі у безмежному культурному просторі. Ученим необхідно орієнтуватися на синтагму, що є системою знань особливого роду, побудовану з різнорідних підсистем, але об'єднаних в єдину систему для рішення певного комплексу складних завдань, що не є можливим в межах лише однієї наукової дисципліни. Створення синтагм відбувається шляхом виокремлення результатів, досягнень, методів різних дисциплін задля нестандартного рішення певного проблемного спектру.

«Духовність» як самостійне поняття в освітньому контексті постмодерної епохи існує переважно в межах гуманістичної парадигми людського сприйняття культурного простору, де людина прагне максимального розкриття своєї особистості. Оскільки реформування освітньої галузі неможливе без впровадження виховання духовності особистості, що зазначено в нормативних документах, українські педагоги відшукують моделі навчання та виховання української молоді. Виховання як керований процес у межах навчального закладу сьогодні трансформується в дискурс саморозвитку та самовиховання.

Сучасна освітня система прагне нової аксіології, фундаментальну основу якої має складати ускладнене поєднання особистісних і суспільних цінностей, а оскільки постмодернізм змінює роль особистості щодо ставлення до світу і абсолютизує її, людина самостійно будує власну систему знань, надаючи їй контекст і своє тлумачення. Поступово утворюється нова незалежна аксіологія постмодерну, що може існувати як автономна система з власною нормативно-ціннісною структурою. Сучасний світ демонструє тенденції об'єднання знання за критерієм динамічності, різноплановості, синтагматичності, разом з тим, це не зменшує важливість парадигмального, та інших підходів до вивчення проблем виховання духовності особистості.

Ще одним із перспективних шляхів виховання духовності в Україні є розроблення програм духовного розвитку всіх категорій населення – від дітей до дорослих. Програма має бути довгостроковою, включати широкий спектр завдань щодо підвищення рівня виховних стратегій з врахуванням державної політики, діагностики рівнів вихованості підростаючого покоління, обговорення проблем виховання духовності особистості, ролі сім'ї у формуванні особистості тощо. Програма може передбачати використання засобів масової інформації, проведення виховних заходів регіонального, всеукраїнського рівня. Головне завдання – створення образу людини моральної, високодуховної, яка стане стрижнем інтелектуальної еліти суспільства, буде опікуватися збереженням Людини, українського суспільства на сучасному етапі еволюції людства.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні теоретично узагальнено та запропоновано нове вирішення наукової проблеми розвитку педагогічних ідей виховання духовності особистості в Україні у II половині XX – на початку XXI століття.

1. Обґрунтовано провідні теоретико-методологічні підходи до аналізу педагогічних ідей виховання духовності особистості та уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження. Методологічною основою дослідження стали філософські положення теорії пізнання про єдність духовних процесів, взаємовплив та взаємозалежність явищ навколишньої дійсності в конкретно-історичних умовах, обумовлених соціокультурним, історико-культурним, соціально-економічним та політичним контекстом.

Теоретико-методологічні підходи щодо педагогічних ідей виховання духовності особистості дозволили розглядати цей процес як історико-культурний феномен.

З'ясовано, що найбільш ефективними у нашому дослідженні є аксіологічний, міждисциплінарний, культурологічний наукові підходи, які доцільно застосовувати у комплексі. Аксіологічний підхід дозволяє

методологічно розглядати духовність, високодуховні ідеали як найголовніші цінності, ґрунтуючись на яких особистість формує власне сприйняття, усвідомлює закономірності оточуючого світу, вибудовує відношення з іншими людьми, суспільством, природою, Всесвітом; розкриває взаємозв'язок національних та загальнолюдських цінностей у процесі виховання духовності. Аксиологічний підхід є базовим для формування усвідомленої мотивації особистості щодо свого духовного самопізнання та саморозвитку.

Культурологічний підхід сприяв розумінню процесу виховання духовності особистості як культурного процесу, який здійснюється в культуровідповідному освітньому середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими смислами і служать людині, яка вільно виявляє свою індивідуальність, а також здатна до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей. Культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей, допомагає людині визначитися. Людина містить у собі частину культури і розвивається на основі засвоєної нею культури; при цьому людина вносить у неї принципово нові положення, стає творцем нових елементів культури, у нашому дослідженні стає носієм духовності.

Міждисциплінарний підхід сприяв вивченню у практиці духовних досліджень, допоміг здійснити перехресний розгляд тих самих питань, явищ і процесів під кутом зору або крізь призму різних наук (дисциплін). У період невизначеності, коли минуле вже вичерпало себе, а майбутнє суспільства і світу, що глобалізується, не видно, завдяки цьому підходу народжується нове бачення «вічних» питань людства. Міждисциплінарність як науково-педагогічна новація дозволила виявити під час дослідження виховання духовності особистості перетікання підходів і методів різних наук, інтеграцію останніх на рівні конструювання міждисциплінарних об'єктів, предметів, опрацювання яких дозволяє отримати нове наукове знання про природу духовності та еволюцію цього поняття.

Уточнено поняття «виховання» та «духовність» відповідно до завдань дослідження. Для 50-60 рр. ХХ ст. виховання – це планомірний вплив на свідомість і поведінку особистості з метою прищепити їм якості, які цінуються людьми і суспільством. У результаті формується людина, яка стає частиною благополучного суспільства, що задовольняє всіх. Людина програмується за допомогою строго наукових методів з використанням державних засобів масової інформації таким чином, щоб вона стала ідеальним споживачем, або автоматом, який адекватно реагує на всі накази панівної політичної системи. Пізніше, у 70-80-ті рр. завданням виховання стає виховання духовної, гармонійно розвиненої особистості. Для початку ХХІ століття характерним було наступне уточнення: виховання – це створення педагогічних умов для особистості щодо засвоєння нею духовно-моральних цінностей та досвіду суспільства. Отже, виховання є педагогічною категорією, відповідає соціальним явищам і в кожному епоху до виховання висувалися завдання в широкому педагогічному, вузькому та гранично

вузькому розумінні. Духовність визначається як глибинна сутність людини, що визначає її як особистість. Людина стає духовною настільки, наскільки приймає абсолют як власний суб'єктний дух. Духовність (уточнено автором) – це складова культури та її найвищий щабель серед ієрархії цінностей, динамічний процес внутрішнього розвитку особистості, інтегрована здатність особистості розбудовувати себе у напрямі засвоєння найвищих цінностей, життя за законами Краси й Добра, сходження особистості до найкращого в собі.

Виявлено, що існує безліч взаємозв'язків між духовними поняттями і педагогічними явищами. Дослідження, спрямовані на вивчення схожих рис між духовністю та педагогічною дисципліною, засвідчують, що духовність має позитивний вплив на низку аспектів педагогічного функціонування. Духовність сприяє більшому розумінню мети в житті й позитивно впливає на почуття добробуту та самооцінку. Загальні ідеї теорії «духовності» у педагогіці досить гуманістичні, вони орієнтовані на здоровий розвиток і духовно налаштовані на подальший прогрес. Стосовно педагогічних ідей виховання духовності остання підвищує педагогічне функціонування багатьма способами. Духовність має величезний вплив на внутрішнє самопізнання, адже вивчаючи саму себе, людина може відкриватися з різних боків. Дослідження духовності в певних наукових рамках забезпечує орієнтир для розвитку теорії і сприяє особистому розумінню духовних тенденцій та осмисленому формуванню духовності в молодого покоління XXI ст.; духовність – динамічне й багатогранне явище; воно повинне бути визначене як багатовимірний компонент нашого сучасного наукового дослідження.

2. Досліджено політико-ідеологічні, психологічні, релігійно-педагогічні аспекти виховання духовності особистості в Україні у II половині XX ст.– початку XXI ст. Важливість осмислення поняття духовності у XXI ст. зумовлена насамперед сучасною духовною кризою в українському суспільстві. Однак змістовна наповненість дефініції «духовність» змінювалася під впливом тієї чи іншої історичної епохи. Зацікавленість процесом пізнання духовності пов'язана з невинним осмисленням важливих елементів у всіх сферах людського життя. Уперше поняття «духовність» вживається в античний період, коли воно сприймалось як підґрунтя моральних законів, що обумовлювали сферу життєдіяльності людини. У період становлення християнства духовність розглядалась як інструмент для пошуку власного «Я», розподілу цінностей, осмислення буття тощо. Середньовіччя трактувало духовність як любов – любов до себе, до Бога, до ближнього, що сама по собі є ідеалом у цьому світі. В епоху Відродження духовність розумілась як майстерність та професіоналізм, а також відданість своїй справі. Епоха Просвітництва трактувала духовність як природні принципи людського життя. Наприкінці XIX – на початку XX ст., доба модерну розглядала «духовність» як сукупність людських цінностей, без урахування зв'язку людини з Богом. У Середньовіччя вона мала великий попит з боку філософів та мислителів, а у радянський період мало цікавила

людські розуми. Таким чином, духовність може існувати лише за умови людської готовності виділяти їй важливе місце у своєму серці, душі та свідомості.

Взаємозв'язок наукового та духовного аспектів може посприяти більш широкому розумінню існування людини у світі, історичному та емоційному, в конкретному часі та місці. Таким чином, визнання присутності духовного виміру в житті поширює обговорення духовності в освіті, а ігнорування цього поняття призводить до спрощення процесу передачі знання, замінюючи навчання та виховання суто на ретрансляцію певної інформації.

Виховання духовності особистості природно спирається на історію духовності, адже феномен духовності існує в суспільстві й так чи інакше усвідомлюється суспільством із стародавніх часів. Феномен духовності розглядається переважно крізь призму певних світоглядних орієнтацій. У різні часи під впливом суспільно-політичних чинників існували різні світоглядні парадигми, а отже, по-різному трактувалося поняття духовності. Особливості вивчення «духовності» полягали у трактуванні цього поняття в неодмінному зв'язку з ключовими світоглядними поняттями, як-от: Істина, Краса, Добро, а з ними і через них – також із ставленням до Бога.

Складність та динамічність сутності духовності людини засвідчує важливість відтворення її цілісності й повноти проявів у кожному історичному та культурному епоху. Отже, людина в різні історичні епохи поєднує в собі специфічні й типові риси кожної епохи, а духовність є однією з основоположних характеристик. Відповідно під духовністю розуміється ідеалізоване й матеріалізоване вираження історично мінливої духовної сутності людини. З визначення випливає, що духовність притаманна, з одного боку, всім людям, персоніфікується, враховуючи індивідуальні риси й особливості її носіїв, та виражає суб'єктивну духовність. З іншого боку, об'єктивна духовність існує поза окремими індивідами і знаходить своє вираження у різних формах духовної культури, об'єктивна духовність матеріалізується в мові, у словах, у творах мистецтва.

З'ясовано, що радянська доба змінила розуміння поняття «духовність», базуючись на принципах матеріалізму та раціоналізму, радянські педагоги стверджували вторинність духу, духовного, жорстко обумовивши явище духовного соціальним існуванням. Проте з точки зору духовної безпеки в державній системі освіти радянського періоду діяли захисні механізми у вигляді традиційних моральних цінностей, з одного боку, і матеріалізму – з іншого, що тими чи іншими способами убезпечувало молоде покоління від аморальності і проникнення руйнівної ідеології в духовні сфери.

Історико-педагогічна наука радянських часів порівняно з освітніми і навчально-дидактичними системами минулого сприймається як досить консервативна в осмисленні історичного досвіду виховання з причини своєї заідеологізованості. У 50-60-ті роки ХХ ст. радянськими науковцями духовність розглядалась не як окрема суспільна діяльність і самодостатній науковий феномен, а як знаряддя встановлення власної ідеології, виховний процес розглядався в контексті утвердження певних ідеологічних постулатів,

що підтримували адміністративно-командну, позаринкову систему функціонування економіки, втім спирався на запозичені з релігії цінності. Їх фактичним використанням у вихованні молоді, хоча й «підправленим» підміною абсолютних характеристик на кінцеві, досяжні, пояснюється очевидна ефективність радянської системи виховання. Але не можна відкидати її досвід, що протягом багатьох десятиліть забезпечував соціальну стабільність суспільства.

Виявлено, що зміст феномена духовності в педагогічній сфері зазнав глибоких змін лише зі зміною соціалістичного ладу на демократичний лад. Нова політика держави, орієнтація на ринкові відносини, по-перше, дозволили вільніше розглядати межі духовності, не обмежуючись атеїстичним змістом, але розширюючи розуміння самого феномена духовності релігійними та містичними поглядами. По-друге, вона виявила новий мотив потреби у духовності як противаги руйнівній моралі ринкової економіки. З'являються три напрямки осмислення цього феномену – світський, релігійний, неорелігійний. Але різноманітність в інтерпретації феномена духовності спричинила втрату єдиного, загальноприйнятого сенсу використовуваної термінології – феномен духовності став розумітися і як прилучення до культурних надбань людства, і як шлях релігійного вдосконалення, і як спосіб морального самовиховання. У педагогіці минулого століття тенденції до роздроблення єдиного загального розуміння феномену духовності поступилися безлічі приватних окремих теорій.

Очевидною проблемою є вимога світської освіти виконати ідею розмежування релігії та держави, оскільки духовність пов'язана з релігією. Наступною є проблема зростання «глобалізованих» уявлень про духовність, що може перешкоджати відшукуванню траєкторій формування національної та особистісної ідентичності в духовному аспекті. Ці проблеми вимагають реконцептуалізації як духовності, так і освіти, нових моделей для осмислення людського розуміння та побудови знань. Синтез наукового та духовного сприяє ґрунтовнішому розумінню сенсу існування людини у світі.

3. Проаналізовано історичну динаміку розвитку виховання духовності особистості в Україні у II половині XX ст. – на початку XXI ст. через еволюцію понять «духовність», «виховання». З'ясовано, концепції виховання II половини XX ст. – це тоталітарно-класово-партійні концепції, які склали основу суспільного життя громадян; на їх ґрунті утверджувалася класово-партійна мораль без опори на морально-духовні цінності, без урахування національних особливостей, природи людини. Ураховуючи монополізм комуністичної партії, політичні переломи, які спричинили зміни керівництва компартії, добу «потепління», або «відлиги», можна визначити підходи до конкретизації педагогічних ідей другої половини XX ст. як класовий та гуманістичний. Педагогічні ідеї були новаторськими в часи авторитарної радянської педагогіки, наповнені гуманізмом до людини. Педагогидослідники другої половини XX ст. розуміли важливість виховання нового покоління людей. Напрями досліджень 60-х рр. визначали завдання виховання дітей дошкільного віку, провідну роль навчання і виховання,

єдність розвитку, засвоєння знань та способів навчання; виховання в колективі. Саме тоді остаточно сформувався новий напрям, протилежний до авторитарної педагогіки, який одержав назву педагогіки співробітництва.

Виявлено, що засоби масової інформації виконували роль помічника комуністичної партії, були фактично організаторами взаємодії сім'ї і громадськості у вихованні гармонійно розвиненої особистості; духовність розцінювалась як самовіддана віра в комунізм і жертвність. І велика увага надавалась «духовності» у вимірі колективного на протигагу тяжіння особистості до індивідуалізму. Зі змінами керівництва комуністичної партії незмінними залишалися основні засади комуністичної моралі – беззаперечна відданість справі встановлення справедливого комуністичного устрою, піклування про збереження й примноження суспільних, а, отже й колективних, надбань, любов до братських країн соціалістичного табору тощо, та, що також важливо, акцентуються загальнолюдські норми життя, тобто християнські цінності: гуманні стосунки та взаємоповага між людьми; людина людині – друг, товариш і брат; моральна чистота, чесність, правдивість, простота і скромність, взаємоповага в сім'ї, піклування про дітей. Проблема духовності не займала ключового місця в системі координат людини пізньорадянського періоду. Разом з тим, із встановленням відносно стабільності у соціальному та політичному житті країни, педагоги та мислителі повертаються до осмислення феномену духовності. Відображення головних засад радянської педагогіки цього періоду сприяє цілісному уявленню про здобутки наукових розвідок для сучасного виховання молоді та висвітлення поглядів на вітчизняну педагогіку.

При формуванні радянської духовності відбувалася сакралізація ідеалів, що носила матеріалістичний характер. Ідеологія комунізму претендує на ідейне поглинання внутрішнього світу особистості. Пропаганда інтернаціоналізму і антирелігійні гуртки у той період були важливими складовими виховного процесу. Так, журнал «Барвінок» слугував інформаційним «маніпулятором» держави і зомбував молоде покоління, яке не мало навіть жодного уявлення про справжній капіталістичний устрій, а тому й не могло протистояти насиллю над власною свідомістю з боку влади.

Акцентовано, що духовно-культурне відродження, актуалізація національної проблематики, духовний голод на українське слово яскраво проявилися в умовах лібералізації суспільного життя за часів М. Хрущова й горбачовської перебудови. Процес виховання слухняності у дітей здійснювався поступово, адже дорослі ідеологи створили зручний алгоритм дій: спочатку прищепили дітям відчуття власної важливості у справах світу, а потім привели її до добровільного підпорядкування авторитарній владі. Відбувалася і стратифікація проблем щодо актуальності виховних мір у відношенні до молодого комуніста, і символічна монополізація істини.

Доведено, що усі педагогічні ідеї виховання духовності особистості перебрала на себе комуністична партія: озброєння майбутнього фахівця марксистсько-ленінською теорією, виховання його активним і свідомим будівником комунізму; класова орієнтовка учню в оточуючій його дійсності;

виховання фізично здорового громадянина; прищеплення учням і студентам любові і поваги до комуністичного виховання, ідеології. Духовний розвиток радянської людини був засобом ідеологічної консолідації суспільства і носив яскраво виражений колективний характер. При цьому розвиток духовності відбувався в контексті протиставлення «індивідуального» і «громадського», та й взагалі «духовність» як феномен категорично заперечувався радянською наукою.

Підкреслено, що у своїй педагогічній системі В.О. Сухомлинський спирався на антропологічному сприйнятті освітніх процесів, оскільки саме у єдності української кордоцентричної філософії, екзистенціалізму та сучасних соціальних реалій розкривається та розвивається феномен людини, її самобутність та евристичність, сприймається та усвідомлюється місце і роль у суспільній системі. Це надало системі вектору духовності. Його ідея формування духовної особистості полягає в соціоцентричній парадигмі розвитку людини, особистісного, внутрішнього розвитку моральних, естетичних почуттів. Починаючи з 90-х років ХХ століття, відбувається становлення власної педагогічної системи України. Важливе місце у цій системі посідає духовне виховання особистості.

4. Охарактеризовано основні педагогічні ідеї виховання духовності особистості в Україні на початку ХХІ ст. Державна стратегія дає можливість закладам вищої освіти на місцях створювати умови для вільного вибору особистістю способів самореалізації та її культурного саморозвитку. Розвиток особистості є головним завданням освіти, а становлення унікальної індивідуальності майбутнього професіонала – її головним результатом.

З'ясовано, що вітчизняні наукові школи є потужним інструментом демократичного суспільства й цивілізаційним ядром культурного розвитку, що дає сьогодні надійний освітній фундамент при підготовці майбутніх фахівців, професіоналізм яких тісно пов'язаний з духовністю. Діяльність сучасних, власне українських, наукових шкіл щодо виховання духовності засвідчує наявність нагальної суспільної потреби у вивченні феномену духовності, наполегливість наукових пошуків щодо збереження проблеми духовності у вітчизняному педагогічному науковому дискурсі. Об'єднуючим чинником виступає розуміння духовності як основи сучасного світу людей. Утрата духовності може означати кінець людства як такого, як біологічного виду. Інститут духовного розвитку людини на сьогодні є центром теорії та практики формування й розвитку педагогічних ідей виховання духовності особистості. Завданнями інституту є: створення науково-обґрунтованої стратегії досліджень різних напрямів виховання Людини культури (морального, естетичного, екологічного, правового, політичного) та розвитку духовності в регіоні, Україні, світі; формування ідеології в галузі новітньої парадигми виховання Людини з планетарною свідомістю; здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень з проблем виховання духовних та культурних цінностей на основі інтеграції сучасних наукових знань про суспільство, людину, культуру, особистість, духовність; сприяння високоефективному функціонуванню людини в інформаційному просторі;

розробка наукових програм і наукових проектів духовного розвитку людини на основі міжкультурної взаємодії та діалогу культур та ін.

Досліджено, що педагогічними ідеями видатних педагогів-науковців кінця ХХ – початку ХХІ ст. про виховання духовності особистості є: народознавство в національно-патріотичному вихованні молодших школярів; духовно-моральне виховання дітей та молоді, генеза духовності; духовність і духовний розвиток особистості; психологічний супровід розвитку дітей і молоді; духовність особистості у діяльнісних пріоритетах, патріотично-громадянська складова духовності, ціннісна вищість особистості; значущість виховання, яке спрямоване на формування досконалості особистості, на її окультурення, одухотворення; вищі переживання в «духовній діяльності», зокрема, у житті людини з Богом, прагнення до духовного; любов до світу і до інших людей; духовно-культурні цінності особистості; людиноцентризм, україноцентризм, природо- і культуровідповідність, які стимулюють формування національної свідомості; духовний розвиток людини як соціалізація особистості; формування духовного ідеалу учнів; ідея духовності через естетичне сприйняття мистецтва, духовні основи патріотизму тощо.

Отже, виховання як цілісна педагогічна система, виступає інтегративною духовно-моральною функцією педагогічної діяльності. Духовно-моральний модуль виховання має гуманістичну спрямованість і проявляє себе в інших структурних духовно-моральних модулях освіти і навчання. Завдяки новому підходу до системи виховання, в ньому акумулюються гуманістичні світоглядні позиції суспільства по відношенню до особистості і свого майбутнього.

5. Окреслено перспективи виховання духовності особистості на початку ХХІ ст. й до наших днів. Підтверджено, що фактично ХХІ століття – це, з одного боку, століття інформаційних воєн, з іншого – боротьби за духовні і культурні цінності, вік, коли духовні орієнтації і цінності повинні визначати вирішальне значення як у геополітичних процесах, так і в соціально-політичному та економічному житті українського народу.

Обґрунтовано, що людський світ не можливий без духовності. Саме духовність є чинником реалізації концепції сталого (стійкого) розвитку. Цінності – Життя вічне, Істина, Благодать, Абсолют – підтримують та об'єднують усі здатності та зусилля людей залишитися на цій планеті. Еволюція «пост-суспільства», де техніка та технології, у тому числі й передусім інформаційні, вже готові трансформувати людину на штучний витвір. Саме такому світу протистоїть духовність, адже вона пов'язує людей, підтримує спільноту й суспільство, а не інтернет і нескінченні купи віртуальних акторів у безкінечному інформаційному просторі. Фактично, духовність є чи не останнім аргументом людства у протистоянні технологіям, що претендують на роль Бога.

Окреслено, що перспективи вивчення й розуміння проблем виховання духовності особистості на початку ХХІ ст. й до наших днів можна пов'язати з синтагматикою, яка притаманна духовності епохи постмодерну і полягає в тому, що свідомість людини поєднує в собі множинність контрастних

елементів, завдяки чому свідомість перебуває у безперервному процесі творіння нового світу, нового світоустрою, у якому кожний його елемент має самодостатнє значення, згідно з чим поняття духовності у постмодерному суспільстві сприймається як процес індивідуалізації, у центрі якого особистість, яка є і об'єктом, і суб'єктом сучасних перетворень, відштовхуючи будь-які часові та територіальні межі у безмежному культурному просторі.

В умовах глобального світу для збереження будь-якої держави в умовах сучасних зовнішніх загроз і викликів, глобальної нестабільності та інформаційних воєн є використання «невоєнних методів», ядро яких складають наука, освіта, релігія, культура, мистецтво, засоби масової інформації, спорт тощо.

Перспективи виховання особистості мають бути пов'язані з проблемами духовності людини XXI століття; кризовими явищами освіти і виховання; тенденціями модернізації виховного процесу у вищій школі; проблемами духовно-морального розвитку учнівської молоді; духовністю особистості як способом світорозуміння; духовністю особистості в контексті космічного феномена людини, з духовністю в контексті формування особистості у світі культури; зі взаємодією духовності, освіти і культури як основних категорій педагогіки; вихованням як процесом людинотворчості, культуротворчості, духотворчості; з духовною безпекою сучасної людини тощо.

На часі розроблення або удосконалення регіональних програм духовного розвитку всіх категорій населення – від дітей до дорослих. Програми має бути довгостроковими, включати широкий спектр завдань щодо підвищення рівня виховних стратегій з врахуванням державної політики, діагностики рівні вихованості підростаючого покоління.

Освіта, як визначальна частина соціокультурної життєдіяльності, в процесі якої відбувається становлення духовно зрілої, морально вільної особистості, поєднує найважливіші аспекти суспільного буття. Духовно вихована людина – це багата людина, яка володіє моральними, національними, сімейними, індивідуально-особистісними цінностями, які вона придбала в результаті свого життєтворення. На часі «духовна компетентність», яку студент може розвинути тільки у своєму серці і через серце. Духовно-культурні цінності вихованої людини є результатом повсякденної праці і запорукою духовної безпеки на шляху сходження молоді до свого духовного Евересту.

Представлене дослідження не вичерпує всіх питань, пов'язаних із вихованням духовності особистості в Україні на сучасному етапі. Перспективними напрямками для подальшого наукового пошуку вбачаються проблеми розвитку освітньої галузі у світовому масштабі, зокрема, історико-педагогічний та культурний аспекти; прогнозування та обґрунтування перспектив розвитку духовно-орієнтованої освіти в XXI столітті.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Цибулько О.С. Історико-педагогічні ідеї виховання духовності особистості в Україні у II половині ХХ – на початку ХХІ століття. Монографія. Харків: ФОП Панов А.М., 2020 р. 324 с.

Статті в наукових фахових виданнях (серед них індексовані в наукометричних базах)

2. Цибулько О.С. Витоки та сучасний стан української педагогіки духовності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету Серія: Педагогічні науки*. Бердянськ, 2019. Вип. 3. С. 49-57.
3. Цибулько О.С. Еволюційні зміни християнської теорії духовності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Северодонецьк, 2019. Вип. 1 (88). С. 194-205.
4. Цибулько О.С. Духовність у постмодерністський педагогічній парадигмі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Северодонецьк, 2019. Вип. 3 (90). С. 237-246.
5. Цибулько О.С. Духовні орієнтири радянської педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Северодонецьк, 2019. Вип. 4 (91). С. 231-242.
6. Цибулько О.С. Духовні основи сучасного педагога. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Северодонецьк, 2019. Вип. 5 (92). С. 229-238.
7. Цибулько О.С. Духовні виміри сучасної освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Северодонецьк, 2019. Вип. 6 (93). С. 290-300.
8. Цибулько О.С. Духовні орієнтири людини в педагогічній науці. *Педагогічні науки*. Полтава, 2019. Вип. 74. С. 131-134.
9. Цибулько О.С. Варіативність трактувань поняття «духовність» у добу Відродження та епоху Просвітництва (педагогічні роздуми). *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2019. Вип. 23. С. 230-233.
10. Цибулько О.С. Ідеї виховання духовності у козацькій педагогіці. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2019. Вип. 24. С. 226-230.
11. Цибулько О.С. Західна педагогіка про значення «духовності» в освіті. *Вісник Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. Черкаси, 2019. Вип. 4. С. 18-24.
12. Цибулько О.С. Світоглядні засади трактування терміну «духовність» українськими педагогами другої половини ХІХ століття. *Освітній дискурс*. Київ, 2019. Вип. 16 (9). С. 84-95.
13. Цибулько О.С. Єдність теорії і практики як чинник виховання морально-етичних цінностей у європейських педагогічних концепціях

- періоду становлення індустріального суспільства. *Освітній дискурс*. Київ, 2019. Вип. 17 (10). С. 22-34.
14. Цибулько О.С. Особливості нових вимірів духовності в пострадянському освітньому просторі. *Освітній дискурс*. Київ, 2019. Вип. 18 (11-12). С. 38-49.
  15. Цибулько О.С. Виміри формування духовності особистості: міждисциплінарний підхід. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 19. Т. 3. С. 57-60.
  16. Цибулько О.С. Духовність у системі вищої освіти: ідеї західної педагогіки. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 20. Т. 1. С. 54-58.
  17. Цибулько О.С. Впровадження духовно-орієнтованої педагогіки у навчальний процес у зарубіжних закладах вищої освіти: досвід англomовного суспільства. *Університети і лідерство*. 2019. № 2 (8). С. 93-101.
  18. Цибулько О.С. Православна педагогічна думка про духовність та виховання духовної особистості. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія»*. 2019. № 1 (24). С. 107-116.
  19. Цибулько О.С. Сучасні західні педагогічні розвідки щодо змісту «духовності». *Наукові праці: наук. журн. Чорном. нац. ун-ту ім. Петра Могили. Серія «Педагогіка»*. Миколаїв, 2019. Т. 326. Вип. 314. С. 58-63.
  20. Цибулько О. Духовна складова у навчальних процесах у зарубіжних закладах освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Умань, 2020. № 1 (3). С. 146-153.
  21. Цибулько О.С. Духовність у освітньому просторі: проблеми впровадження та реалізації. *Освітній дискурс*. Київ, 2020. Вип 19 (1). С. 95-104.
  22. Цибулько О.С. Особливості педагогіки духовності у світлі сучасного світського та релігійного виховання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2020. № 1 (95). С. 127-137.
  23. Цибулько О.С. Духовний вимір освіти: проблеми та можливі шляхи вирішення. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 21. Т. 1. С. 77-81.

Статті в зарубіжних наукових виданнях

24. Цибулько О.С. Виховання духовності в радянській педагогіці. *Nauka i studia*. Przemysl, 2020. № 3 (205). С. 57-62
25. Tsybulko O.S. Spiritual problems of soviet pedagogy. *Sworld*. Svishtov, Bulgaria, 2020. Issue № 3. Part 1. P. 135-138.
26. Tsybulko O. Scientific schools at the Ukrainian educational space studying the problems of individual spiritual development. *Modern engineering and innovative technologies*. Issue 11. Part 2. Karlsruhe, 2020. P. 106-109.
27. Tsybulko O. Spirituality of education as a determining factor in the formation society spirituality. *Modern scientific researches*. Issue 11. Part 1. Minsk, 2020. P. 51-54.
28. Tsybulko O. The spirituality of modern students as a pedagogical problem. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*. Praha: Publishing house Education and Science, 2020. № 2 (63). P. 126-130.

29. Tsybulko O. The spirituality as an effective aspect and determination of student's professional behavior. *Nauka i studia. Przemysl*, 2020. № 6 (208). С. 21-25
30. Tsybulko O. Evolution of spiritual education. *News of Science and Education*. Sheffield, 2020. № 5 (72). P. 64-70.
31. Antonenko T., Kachmar O., Tsybulko O., Grachova T., Konovalova M. Scientific approaches to Postmodern spirituality: theoretical and methodological aspects. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, Issue 2, Supl. 1. P. 200-214. (**Web of Science**)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

32. Цибулько О.С. Диспут про духовні орієнтири людини в педагогічній науці. *Виховання духовної краси майбутнього професіонала: матеріали Всеукр. наук-практ. інтернет-конф. з міжнародною участю, м. Покровськ, 15 жовтня 2019 р.* Покровськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2019. С. 97-100.
33. Цибулько О.С. Духовність та релігійність – межі взаємодії. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 29-30 березня 2019 р.* Частина II. Дніпро, 2019. С. 268-269.
34. Цибулько О.С. Духовні цінності у освітньому просторі. *Нова Українська Школа в умовах викликів сучасності: Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Маріуполь, 11 квітня 2019 р.* Маріуполь: МДУ, 2019. С. 57-59.
35. Цибулько О.С. Духовні цінності як підґрунтя національної свідомості. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: 10th International Scientific Conference (Stuttgart, 25 October 2019).* Stuttgart, 2019. P. 79-83.
36. Цибулько О.С. Традиції дослідження трансформаційних змін «духовності». *Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 12 квітня 2019 р.* Маріуполь: МДУ, 2019. С. 88-92.
37. Цибулько О. С. Поняття Любові у сучасному світі. *Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів XXI підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ, м. Маріуполь, 01 лютого 2019.* Маріуполь: МДУ, 2019. С. 142-143.
38. Tsybulko O. Valuable landmarks of modern education. *Достижения современной науки для развития будущего: proceedings of the international scientific-practical conference (Minsk, 16-17 March, 2020).* Минск: Ёлнатъ, 2020. С. 74-76.
39. Tsybulko O. Problems of high-spirited personality formation. *Innovation around us: proceedings of the international scientific-practical conference (Svishtov, 27-28 February, 2020).* Svishtov, 2020. P. 57-59.
40. Tsybulko O. UNESCO chair on spiritual and cultural values of education as a platform for discussion of emerging issues in spiritual being. *The current*

stage of development of scientific and technological progress: proceedings of the international scientific-practical conference (Karlsruhe, 05-06 March, 2020). Karlsruhe, 2020. P. 60-62.

41. Цибулько О.С. Проблема духовних основ особистості. *Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів XXII підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ, м. Маріуполь 07 лютого 2020 р. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 129-130.*
42. Bilavych H., Gavrysh I., Chervinska I., Tsybulko O., Kholobina O., Matsuk L. Motivational aspect of personality formation in students with special abilities. 35th IBIMA Conference: 1-2 April 2020, Seville, Spain. URL://ibima.org/accepted-paper/motivation-aspect-of-personality-formation-of-pupils-with-special-abilities/ (**Web of Science, Scopus**)

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації
Колективні монографії

43. Цибулько О. Особливості духовної педагогіки у сучасному інформаційному просторі. *Education pedagogy: problems and prospects for development in the context of reform*. Editors: Sławomir Śliwa, Olga Tsybulko. *Monograph*. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P. 9-20.

Наукові праці, які додатково засвідчують апробацію матеріалів дисертації

44. Гур'єва О.С. Природа «души» и возможности ее познания (на примере работы Г.И. Челпанова «Мозг и душа»). *Г.И. Челпанов і його роль у розвитку психологічної освіти і науки слов'янських держав: зб. докл. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 20-21 квітня 2012 р. Маріуполь, 2012. С. 208-211.*
45. Гур'єва О.С. Концепция «души» в работе Г.И.Челпанова «Мозг и душа». *Духовно-нравственное воспитание молодежи и христианская этика: сборник материалов регионального семинара*. Мариуполь: МДУ, 2012. С. 23-24.
46. Гур'єва О.С. Історія питання про місцезнаходження душі (аналіз роботи Г.І. Челпанова «Мозок и душа»). *Челпанівські читання: до 150-річчя від дня народження Георгія Івановича Челпанова: круглий стіл, 25 квітня 2012 року / упоряд. С.В. Янковський, О.С. Гур'єва*. Маріуполь: МДУ, 2012. С. 18-19.
47. Цибулько О.С. Понятие «психической энергии» в отношении к понятию «души»: творческие поиски Н.Я. Грот. *Уявлення про душу: філософсько-психологічні виміри: матеріали засідання круглого столу. / За заг. ред. к.і.н., О.С. Цибулько, д.ф.н., проф. Т.С. Оленіч*. Маріуполь, 2012. С. 12-14.
48. Цибулько О.С. Прагматистські ідеї Дж.Дьюї. *Актуальні проблеми сучасної філософії: матер. засід. круглого столу наук. тов-ва*

- «Філософські студії» / за заг. ред. О.С. Цибулько. Маріуполь, 2013. С. 9-11.
49. Цибулько О.С. Социально-гуманитарный аспект межкультурных коммуникаций в образовании. *Межкультурные коммуникации: социально-гуманитарный аспект: сборник материалов Международной научной конференции* (г. Санкт-Петербург, 7 июня 2013 г.). СПб.: МИЭП, 2013. С. 108-111.
50. Цибулько О.С. Реалізація ідеї проблемного навчання Джона Дьюї у вищій школі. *Міжнародна діяльність університетів як фактор інноваційного розвитку вищої школи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Маріуполь, 18 вересня 2015 р). Маріуполь, 2015. С.29-30.
51. Цибулько О.С. Освітня проблематика як реалізація унікальної неповторності людського буття. *Актуальні проблеми науки та освіти: матеріали ХІХ підсумк. наук.-практ. конф. викладачів.* Маріуполь: МДУ, 2017. С. 183-185.
52. Цибулько О.С. Призначення філософського знання у сучасному інформаційному суспільстві. *Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету: збірник матер. міжнародної наук.-практ. конференції / За заг. ред. К. В. Балабанова.* Маріуполь: МДУ, 2017. С. 176-178.
53. Осіпцов А.В., **Цибулько О.С.** Рефлексивний досвід прагматичних уявлень Д. Дьюї про знання та істину. *VERSUS: науково-теоретичний часопис*, 2018. № 1-2 (11-12). С. 9-15.
54. Осіпцов А.В., **Цибулько О.С.** Людина та динамічна концепція свободи у прагматизмі Джона Дьюї. *Гілея: науковий вісник.* Вип. 142 (№ 3). Ч. 2. К.: «Видавництво «Гілея», 2019. С.112-116.
55. Цибулько О.С. Цінності освітньої парадигми Джона Дьюї. *Гілея: науковий вісник.* Вип. 143 (№ 4). Ч. 2. К.: «Видавництво «Гілея», 2019. С.189-192.
56. Dubinina V., **Tsybulko O.** Hermeneutics as the Methodology of Interpretation of languages and texts of extraterrestrial intelligence. *Philosophy and Cosmology.* Kiev, 2019. Vol. 22. P. 101-108. (**Web of Science**)
57. Цибулько О.С. Моделі духовної освіти в сучасних закладах освіти. *Інтернаука.* Київ, 2020. № 2 (82). С. 35-37.

Навчальні та навчально-методичні видання

58. Цибулько О.С. Філософія освіти. Методичні рекомендації до підготовки та проведення семінарських занять з дисципліни «Філософія освіти». Маріуполь: МДУ, 2012. 22 с.
59. Слющинський Б. В., Цибулько О.С. Філософія освіти: навчально-методичний посібник. Маріуполь: Поліграфічний центр Приазовського державного технічного університету, 2013. 133 с.

АНОТАЦІЇ

Цыбулько О.С. Педагогічні ідеї виховання духовності особистості в Україні у II половині ХХ – на початку ХХІ століття.– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Київ, 2021.

У дисертаційному дослідженні теоретично узагальнено наукову проблему щодо педагогічних ідеї виховання духовності особистості в Україні у II половині ХХ – на початку ХХІ століття та запропоновано перспективні шляхи дослідження цієї проблеми. Виділено наукові підходи щодо дослідження феномену духовності у різні історичні періоди, які послідовно змінювали один одного, щодо феномену духовності, досліджено зміст парадигмальних підходів доби Античності, Середньовіччя, Відродження та Просвітництва. Розглянуто розвиток ідей виховання духовності в українській педагогіці: від козацької педагогіки, з її особливим тлумаченням духовності, ідеї духовності українських педагогів ХІХ сторіччя, з акцентом на її національну складову, яка продовжувала існувати і в ХХ столітті в умовах пануючою марксистсько-ленінської ідеології, та до сучасного стану духовної педагогіки як надбання попередній епох та акумуляції власного національного досвіду. Охарактеризована постмодерністська парадигма духовності, проаналізовані її світський та релігійний характер. Проаналізована духовна педагогіка як підґрунтя становлення незалежної української освіти. Визначено морально-етичні цінності індустріального суспільства, теоретико-методологічні засади духовної педагогіки, доведена важливість міждисциплінарних досліджень духовності у освітньому просторі, зазначені суперечності та проблеми духовного виміру освіти. Розкрито сутність, закономірності та механізми сучасного інформаційного простору, проаналізована діяльність українських наукових шкіл та науковців щодо вивчення проблем духовності в освітньому просторі, визначена цінність духовності як умови збереження людини та суспільства на сучасному етапі еволюції людства.

Ключові слова: педагогічні ідеї виховання, духовність, духовність особистості, духовно-моральні цінності, духовний вимір освіти, духовна педагогіка.

Цыбулько О.С. Педагогические идеи воспитания духовности личности в Украине во II половине ХХ – начале ХХІ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля. – Киев, 2021.

В диссертационном исследовании теоретически обобщено и предложено новое решение научной проблемы развития педагогических идей воспитания духовности личности в Украине во II половине ХХ – начале ХХІ

века. Выделены парадигмальные подходы исторических периодов, последовательно сменявшие друг друга, относительно феномена духовности, исследовано содержание парадигмальных подходов Античности, Средневековья, Возрождения и Просвещения. Рассмотрено развитие идей воспитания духовности в украинской педагогике: от казацкой педагогики, с ее особым пониманием духовности, идей духовности украинских педагогов XIX века, с акцентом на ее национальную составляющую, которая продолжала существовать и в XX веке в условиях господствующей марксистско-ленинской идеологии, и до современного состояния духовной педагогики как достояния предыдущих эпох и аккумуляции собственного национального опыта. Охарактеризована постмодернистская парадигма духовности, проанализированы ее светский и религиозный характер. Проанализирована духовная педагогика как основа становления независимого украинского образования. Определены морально-этические ценности индустриального общества, теоретико-методологические основы духовной педагогики, доказана важность междисциплинарных исследований духовности в образовательном пространстве, указаны противоречия и проблемы духовного измерения образования. Раскрыта сущность, закономерности и механизмы современного информационного пространства, проанализирована деятельность украинских научных школ по изучению проблем духовности в образовательном пространстве, определена ценность духовности как условие сохранения человека и общества на современном этапе эволюции человечества.

Ключевые слова: педагогические идеи воспитания, духовность, духовность личности, морально-этические ценности, духовное измерение образования, духовная педагогика, парадигма духовности.

Tsybulko O.S. Pedagogical ideas of education of individual spirituality in Ukraine in the second half of the XX – at the beginning of the XXI century. – Manuscript.

Thesis for a Doctor Degree in Pedagogy, Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. – Kyiv, 2021.

The thesis presents conceptual synthesis and a new approach to the problem of development of pedagogical educational ideas of individual spirituality in Ukraine in the second half of the XX – at the beginning of the XXI century.

The paradigmatic approaches of historical periods, which successively changed each other, regarding the phenomenon of spirituality, the content of paradigmatic approaches of Antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, and the Enlightenment are studied. It is shown that Spirituality as a phenomenon contains an objective component that reflects a certain historical epoch, its culture, as well as a subjective component that manifests itself through the individuality of the individual, reveals the content of these components, their manifestation in the

historical context. The development of spirituality education ideas in Ukrainian national pedagogy is considered: from Cossack pedagogy, with its special interpretation of spirituality, Ukrainian teachers ideas of spirituality of the XIX century, with emphasis on its national component, which continued to exist in the XX century under the dominant Marxist-Leninist ideology, to the current state of spiritual pedagogy as a legacy of previous epochs and the accumulation of their own national experience. The postmodernist paradigm of spirituality is characterized, its secular and religious character, as well as the interdisciplinary nature of research are analyzed.

Moral and educational ideals of Soviet pedagogy are revealed, analyzed spiritual pedagogy as a basis for the formation of independent Ukrainian education, the spiritual searches in the period of modern reforming of the educational branch are considered, the evolution of spiritual ideals is characterized: from the Soviet school to the New Ukrainian School.

The moral and ethical values of industrial society, theoretical and methodological principles of spiritual pedagogy, proven interdisciplinary research of spirituality in the educational space, and the contradictions and problems of the spiritual dimension of education.

The essence, regularities, and mechanisms of modern information space are revealed, the activity of Ukrainian scientific schools and scientists on studying the problems of spirituality in the educational space is analyzed, the value of spirituality as a condition for preserving man and humanity at the present stage of social evolution is determined. In today's globalized and technological world, there is a dangerous tendency to alienate the individual from traditional historical and cultural values. They lose their influence on the individual and social relations since modern man interacts more with the world of things, the space of purely human relations is rapidly narrowing, and the formal rules of regulation inherent in the world of technology are gradually becoming dominant among people. Therefore, awareness of the need for spiritual education of young people, based in particular on religious heritage, is an important component of a conscious attitude to the preservation of mankind.

Keywords: pedagogical ideas of education, spirituality, personality spirituality, moral and ethical values, spiritual dimension of education, spiritual pedagogy, the paradigm of spirituality.